

A szocializmus női világításban.

Írta

Geőcze Sarolta

Megjelent a „Magyar Gazdák Szemléje” 1898. áprilisi füzetében.

Budapest 1898.

Budapesti Hírlap nyomdája.

A magyar napi politika legégetőbb kérdéséről nő — a mennyire tudjuk — irodalmunkban nem tett közzé számbavehető, komoly irányú dolgozatot. Az alábbi tehát e nemben első s egyéb érdemén felül már azért is szükségesnek tartjuk közzé tenni, mert kijelöli azt a kört, mely ezeknek a bajoknak orvoslása körül a nőkre vár. Ez a kör a mi felfogásunk szerint sem nem szűk, sem pedig alárendeltnek nem tekinthető. Angliában, hol a szociális kérdés megvan oldva, a fölforgató tanok ellen folytatott harcban a nőt mindig ott látjuk a férfi oldalán és bizony nem volna könnyű megmondani, melyik félnek munkáján van több áldás, melyik tett többet a társadalmi béke körül.

A dolgozat a következő:

Meggyőződésem az, hogy az ily természetű kérdések vizsgálásánál a teljes tárgyilagosság elengedhetetlen feltétel; törekvésem tehát az lesz, hogy minden párt, minden felekezeti s minden osztály érdeken és előítéleten felülemelkedve, teljes tárgyilagossággal, csupán az igazságot keresve, legjobb lelkiismeretem szerint adjam elő azt, a mit e tárgy felől tudok, akár szememmel, akár fülemmel szerzett tapasztalat alapján. Mintegy erkölcsi tanúságtétel lesz az, melyre nem külső bíró, de saját lelkiismeretem ösztönöz. Sérteni nem akarok senkit; de az igazat meg akarom mondani mindenkiről; mert a baj okait csak a nyílt igazmondás tárja fel; a leplezgetés, kerülgetés itt hiába való, sőt veszedelmes; mert a kelevény tőle elmérgesedik.

A kimondandó igazságoknak személyemre háramolható bárminemű kellemetlen következményeivel nem gondolok. Meggyőződésem az, hogy az ember Istentől vett adományaival embertársainak tartozik. A kinek az Isten tisztább látást adott,

az köteles felvilágosítani másokat is.* Ez alól a kötelesség alól nem oldozhatja fel maga-magát. Mert talentumát a mennybéli Gazda számon fogja kérni a végső elszámolás napján. Azt vehetik ellene jóakaróim, hogy női voltom e kötelesség alól feloldoz. Nem oldoz fel. Én az úgynevezett nőemancipációnak minden téren ellensége vagyok; de az erkölcsi kötelességek terén nem ismerek különbséget férfi és nő közt. Tartom magam olyan erkölcsi öntudatu lénynek, mint akármelyik férfi s elfogadom az ezzel járó egész kö t e l e z e t t s é g e t. Azt hiszem, nememet is, nemzetemet is hívebben szolgálom ezzel, mint ha a nők politikai jogainak kiterjesztését sürgetném.

E hosszúra nyúlt bevezetés után legyen szabad áttérnem tárgyamra, mely három részre szakad: első a baj tünetei; másik annak gyökere; harmadik az orvoslás módja.

I. A baj tünetei.

Ezeket tulajdonképp mindenki ismeri. Itt csupán azért szükséges összegezni őket, hogy az illető okok kutatásánál biztossabban utalhassak rájuk.

Első tünet az, hogy a paraszt, ki ezelőtt** messziről köszönt az úri embernek, ma, ha urat lát, kalapját a szemére húzza és dacosan pipázik tovább.

Második tünet az, hogy papjáról, uraságáról tiszteletlenül, sőt olykor fenyegetőleg is beszél.

Harmadik tünet az, hogy papja, tanítója, jegyzője vagy a helybeli uraság helyett inkább a jött-ment, idegen bujtogatóra hallgat.

Negyedik tünet az — Szabolcsban és Bodroghözön — hogy a földosztást követeli; naiv hitte szerint a király és a törvény oltalma alatt.

Ötödik tünet az, hogy — az Alföldön — hazát, vallást megtagad.

Hatodik tünet az — a mi az előbbiből folyik — hogy adót és papbért nem akar fizetni s vallás nélkül akar élni.

Egyéb, jelentéktelen és helyi tünetektől eltekintve, azt hiszem, ezekben foglalható össze a baj nyilvánulása, mely legnagyobb fokát a zendülésekben s a hatóság ellen való erőszakoskodásban érte el.

Az egyes tünetekre vonatkozó megjegyzéseket jobbnak látom az okok kutatásával kapcsolatban mondani el.

* Ez talán elbizottságnak hangzik, pedig nem az. A belső tiszta látás csakúgy Isten adománya, mint az egyéni. Nem érdem az; csupán súlyosabb és néha fájdalmas kötelességek forrása.

** Majláth T. gr. tanúsága szerint.

II. A baj okai.

Az okok kétfélék: *erkölcsiek* és *gazdaságiak*. De, bár annak kitörését közvetlenül az utóbbiak siettették, én az előbbieket tartom fontosabbnak, mert szálaik mélyebben nyúlnak a nép lelkébe és azt a mótely befogadására mintegy előkészítették. Holott a gazdasági okok a baj kitörésének csupán külső feltételeit adták meg.

Ezért kell első sorban az *erkölcsi* okokról szólanom. Ezek közt viszont első helyen áll a bizalom megrendülése az uriosztály iránt. Második helyen áll a vallástalanság s ezzel az erkölcsi elvadulás terjedése. Harmadik helyen áll a törvénytisztelet csökkenése. Negyedik helyen a tudatlanság. Ötödik helyen a kivándorlás.

A *gazdasági* okok: a parasztbirtok felaprózódása; az eladósodás; az uzsora; a középbirtokok tömeges bérbeadása; az adó és ártér; a rossz terményárak; a szervezkedés hiánya; a tudatlanság; a kivándorlás.

Feltűnhetik, hogy a tudatlanságot és a kivándorlást mindkét rendbeli okok közt főlemlítem; a mi azért történt, mert e két oknak, sajnos, nem csupán anyagi, de erkölcsi téren is megvan a maga szomorú okozata.

Legyen szabad immár mind e tényezőkről szólanom.

1. Urak és parasztek.

A bajok kútforrása gyanánt a nép bizalmának megrendülését említettem az uriosztály iránt, mert az a hajdani patriarkális viszonyok megbomlását jelenti. Minden patriarkális viszonynak alapja a bizalom: annak a tudata, hogy a vezetésre hivatottak nehéz időkben is bölcsen és jóakarólag fognak gondoskodni a gyöngébbekről. Ez a bizalom mélyen gyökerezett a nép szívében. Mert bár 48 előtt a magyar földesurak között is akadt egy-egy Roy, ki az agárkölyköket a jobbágyasszonyaival szoptattatta: azoknak legnagyobb része mégis teljesen tudatában volt a jogaival járó erkölcsi kötelességeknek és azokat teljes mértékben gyakorolta; még inkább megtették ezt a régi világbeli uriaszonyok, kik fogyatékos tanultságuk mellett igazi anyjai, őrző angyalai tudtak lenni jobbágyaiknak. Ennek gyümölcse volt — a mi egyes falvakban megvan ma is — az a nemzedékről nemzedékre szálló hűséges ragaszkodás, az a feltétlen hódolat az illető úri család iránt s a tisztességtudás és minden tekintély őszinte, mély tisztelete. Természetes azonban, hogy ez a tisztelet csakis ott tartotta fenn magát továbbra is, a hol azt a földesuraság jobbágyainak felszabadulta után ki tudta vívni azáltal, hogy az új szabadságával még élni nem tudó paraszt a falujabeli uraságban bírta megbízható, előrelátó, jóakaró tanácsadóját, gámolát.

A birtokviszonyok valóban nagyot változtak. A magyar középbirtok, de részben a nagybirtok gazdát cserélt, még pedig nem is egyszer. A földbirtok megszűnt ingatlan lenni s ezzel elvesztette a vele járó erkölcsi súlyt is.

Mi volt oka e nagyfokú kézzől-kézre vándorlásnak, az most nem tartozik ide; annál inkább maga a tény, a szomorú következményeivel együtt. Mert az új birtokosok könnyen szerzett pénzen, könnyű szerrel jutván a földbirtokhoz, az azzal járó erkölcsi kötelezettségek iránt többnyire érzékük se volt, a mint hogy ez az érzés az első birtokos nemzedékben csak a legritkább esetben szokott kifejlődni; egyszerű üzleti cikknek tekintették a földet, melyből törekedtek minél nagyobb hasznot húzni s ha az, végképp kisoványítva, ezt a hasznot többé meghozni nem bírta, akkor egyszerűn túladtak rajta, mint egyéb portékán. És jött az új birtokos, a ki a játékot előlről kezdte.

Nem sokkal kedvezőbb viszonyok vártak a bérlő-kézre jutott birtokokra sem; mert — a viszonyokkal ismerősök tudják — nálunk a bérlet többnyire nem reális vállalkozás volt, a felesleges munkaerőnek okszerű gyümölcsöztetése, hanem ellenkezőleg: a dologkerülő, élelmes vállalkozónak üzlet, minél csekélyebb befektetéssel minél könnyebb megélhetés biztosítása minden áron. A föld trágyázatlan, ugarolatlan kényszerült teremni nyakra-főre; rossz esztendőkor ott volt a bérleengedés vagy a kazal-leégés: ha pedig a rög végképp kimerült, akkor ott volt végső menedéknek a megszökés. A birtokos azután évekig el-
kínlódhatott termés nélkül, míg kimerült talajának zsírját vissza bírta adni s míg a kellő marhaállományt újra beszerezte. Vagy új bérlőt keresett, a ki még egy darabig üzte a rablógazdaságot tovább. A mikor aztán nem a bérlő szökött meg, de a birtok került dobra.

Azt hiszem, Magyarországon ez a legtöbb bérletnek s a legtöbb birtokeladásnak a története.

S mi lett az eredmény?

A nép megszűnt a földbirtok tulajdonosában természetes oltalmazóját, tanácsadóját látni. Bizalmával — a hol volt — papjához, jegyzőjéhez fordult; a hol ez sem volt, ott erkölcsel elvadult; megpróbált a maga fejével gondolkozni s ha ez nem ment, könnyű prédája lett a jött-ment bujtogatónak, a ki tudatlanságával visszaélt és abból élösködött. Sokhelyt azonban a pap s a jegyző sem volt eléggé kötelességérző arra, hogy a népnek igazi, okos, jó vezetője tudjon lenni; ily helyeken a nép mihamar elvadult szinte, s erkölcsében s a tekintély tiszteletében is meglazult.

A bizalom a nép lelkében tehát igen sok helyt megingott. Ennek következménye először is az akkori képviselőválasztásokkor lett észlelhető, mikor is az ily falvak népe, elfordulva természetes vezetőitől, kikben nem bízott többé, könnyen hajlott az idegenből

került kortes szavára; lassacskán megszokta azt is, hogy szavazása haszonnal járjon, míg nem a lelkiismerete egészen elaludt.

A többi nép bizalmán nagy rést ütött az egyházpolitikai harc mely felgyújtotta a szenvedélyeket: az ellenfelek vakon támadták egymást, fegyverben nem válogatva s feledve azt, hogy a mikor egymást gyanúsítják, kisebbitik, ugyanakkor a társadalom alapját, a tekintély és a jog tiszteletét ássák alá. E szerencsétlen harcnak e keserű gyümölcse iránt ma már tisztában van mindenki, bár az ildom és a politikai okosság egyeseket ennek nyílt elismerésétől visszatart, így lett a törvényhozásnak jóhiszemű intézkedése is a bajok egyik forrásává.

A bizalom megrendülésében azonban a felelősség súlya mégis főleg a földbirtok urait terheli; a régieket, kik oktalan adósságsinálással kisiklasztották azt kezükből, szintúgy, mint az újakat, kik a tulajdonnal járó kötelességeket nem voltak hajlandók elvállalni, de talán meg se értették.

Lett azonban ennek egyéb káros következménye is. A végzett földesurak előzönlötték a hivatalokat; megesett, hogy kedvükért új hivatalt is kellett teremteni. De ezeknek lett menedékük a közigazgatás is. Érdekükben mozgósították a nexust és a protekció minden nemét, megbénítva ezzel a családi összeköttetés és pártfogás nélkül szükölködő, tehetséges, jóra való emberek minden törekvését. Kiszámíthatatlan az az erkölcsi és anyagi kár, a mi e körülményekből az országra háromlott. Mert hogy lett volna hűséges, bölcs sáfárja a közvagyonnak az, a ki okosan gazdálkodni a magáéban sem tudott? Arról nem is szólva, hogy a hivatalokban a tudatlanság ütött tanyát és sokszor egy írnok vállára nehezedett az összes hivatali teendő. E viszonyoknak eredménye volt a tömérdek sikkasztás az árvák pénze körül és egyebütt; a feljebbvalók ellenőrzést nem mertek gyakorolni, mert ott volt a nexus, a mely pajzsával minden ellen megvédett. Még szomorúbb eredmény volt a rossz közigazgatás, melynek sok megye csak most iszsza a levét. De talán mindenek közt legszomorúbb eredmény volt a közbizalom megingása megukban az intézményekben s a tisztviselői kar erkölcsében. A jobbakat ez elkésérítette, a gyengébbeket — pedig többségben ezek vannak — utánzásra csábította, így harapozódott el lassankint, mind mélyebb-mélyebb rétegekbe hatolva, az erkölcsi romlás. A tehetség pedig, mivel a protegáltak mindenfelé elálltak útját, nem lelve más rést: eszközül adta oda magát a hatalomnak és lett stréber.

Az értelmiségben kifejlődött e viszonyok nem maradtak visszahatás nélkül a népre sem. A fölfelé meghunyászkodó hivatalnok többnyire lefelé — a gyöngékkal — érezttette hatalmát. De a közigazgatás felsőbb rétegeit a megmételyezett korrupció lassankint megmételyezte annak alsóbb rétegeit: a községi elől-

járóságokat is, a hol ugyanazok a hivatalos visszaélések váltak otthonosakká, mint a kár a megyeházán. A nép viselte e visszaélések terhét; védekezni e ellene okos, megbízható tanácsadó híján — nem tudott; így nőtt benne nagyra az elkeseredés; így ingott meg benne egyre jobban a gyűlölet a tekintély iránt; így kezdte lassankint a hatóságokat igazságos oltalmazója helyett igazságtalan elnyomójának tekinteni.

Nem kellett ehhez sok, csak egy kis ínség: s jöhettek bátran a Várkonyiak, a talaj készen várta őket.

De volt még egyéb is, ami a talajt előkészíteni segített. Ne feledjük, hogy a 70-es és 90-es évek közötti időszak pár excellence a szabadgondolkozók időszaka volt, mely alatt a vallásos érzés az összes civilizált országokban mód nélkül meggyöngyült. Ma már a legelőbbkelő gondolkozók is rátértek arra, hogy a léleknek a vallásos érzés épp úgy kiegészítő része, mint akár az erkölcsi érzet; és iparkodnak is mindenféle az elmúlt időszak pusztítását pótolni. Csakhogy rombolni könnyebb, mint építeni; főképp a műveletlen tömeg lelkében. Annak a tudatlan embernek a lelkében, a kiből a hit gyökérszárait kitepték, ki fogja annak a hitnek a magvát újra kicsiráztatni? Nálunk a vallást hivatalosan nem tagadták meg soha; de ápolására — itt a felekezeteket sem véve ki — nem felekezeti, hanem a valódi vallásosság szempontjából nem történt annyi, a mennyinek kellett volna; a társas életben pedig a hitelenség fitogtatása valóságos divattá vált. S a nép, látva az urak példáját, lassankint elkezdte vallásos kötelességeit könnyen venni maga is. De kellő buzgóságot a vallásos érzés meggyökereztetése körül nem fejtett ki a papság sem (nem egyes felekezetről, valamennyiről szólunk).

Ez az általános vallási elhidegülés volt a talaj előkészítése a polgári házasság előidézte bajok számára; azért termett ez a voltaképp államjogi törvény ily keserű gyümölcsöket minden felekezet számára. Lett volna azoknak nagyobb gondjuk híveiknek lelki vezetésére előbb; semmiféle világi törvény azokat oly könnyen el nem téríthette volna tőlük. Ezt be kell ismerniök. Bár mentségükül szolgálhat az, hogy a kor anyagias áramlata elől még az egyházak sem zárkózhatnak el teljesen, minthogy pásztoraik maguk is csak emberek.

S végre a tudatlanság. Szinte megható azt a naivságot látni, a mit a mi otthoni szocialista parasztjaink tanúsítanak. Hiszen egyrészt ez a szerencse. Ma még bennük a tudatlanság romlatlanságot jelent és gonoszság, vagy a mi ennél is rosszabb lenne gazság, nem fér hozzájuk. De kérdés, lettek volna-e ily könnyű zsákmány a Várkonyiak kezében, ha természetes vezetőik annak idején el nem mulasztják őket felvilágosítani a létező állapotok felől? Igaz, terheli mulasztás az iskolát is; mert az nem mindig és nem mindenütt adja meg azokat az ismereteket, a miknek a nép az ő mindennapi életében hasznát vehetné. De ne feledjük,

hogy a parlagi ember nem könyvből tanul, hanem sokkal inkább élőszóából, olyanokkal érintkezvén, a kik nálánál okosabbak, azonban eszejárásához alkalmazkodni tudnak. És itt éri a legnagyobb mulasztás vádja az értelmiséget. A népléleknek is megvannak a maga törvényei. Soha Várkonyiék olyan befolyásra szert nem tehetek volna, a minőnek ijesztő bizonyítékait nap-nap mellett tapasztalhatjuk, ha az értelmiség a maga felvilágosító hatását a köznéppel szemben úgy teljesíti, a mint kell. S e részben a vád egyenlőn ér papot, tanítót, jegyzőt, földbirtokost; főképp az olyat, a ki a dolog könnyebb végét fogván meg, maga városba költözik, mivel ott az élet kényelmesebb és élvezetesebb is; gazdaságát pedig a milyen olyan ispánokra bízza, vagy épen bérlő-kézre hagyja, a kik közt — tisztelet a kivételnek — de bizony vajmi ritkán akad olyan, a kiből elég lenne a szív és lélek és az okosság arra, hogy a népnek higgadt, jóakaró, tisztán látó vezetője és tanácsadója tudjon lenni. Az erkölcsi életben minden kötelességmulasztás keservesen megboszulja magát. Az az értelmiség, a mely magára nézve a nép szellemi és erkölcsi vezetésével járó, olykor terhes és kényelmetlen kötelességeket kötelezőknek nem tekintette, ne vádoljon senkit azért, ha kezéből a gyeplő kisiklott és más kezébe ment át. Értékes dolog a nép bizalma; csaknem megbecsülhetetlen. Am annak ára van; a ki bírni óhajtja, annak föl kell tudnia érte áldozni kényelmét; nem szabad restellnie, hogy a szegény emberrel szóba álljon, az ő együgyű beszédjét végighallgassa és lassacskán világosságot derítsen az ő homályos, naiv felfogásába. Demokratáknak valljuk magunkat, de úgy tapasztaltam, hogy a demokratizmus e követelményét az arisztokrata érzelmű, régebbi földesurak sokkal hívebben teljesítették, mint a mai demokraták.

Az erkölcsi okok közt kell megemlítenem a kivándorlást is, t. i. Amerikába. A munka és a szabadság földje nem marad hatás nélkül az egy ideig ott élő idegen munkásra sem. A függetlenség ott a levegőben van s a ki egy-két évig azt a levegőt szívja, tudtán kívül is megtelik a függetlenség hajlamával. A ki Amerikát járt magyar paraszttal valaha komolyan szóba állt és a lelkébe pillantott, erről meggyőződhetett. Az ilyen paraszt előtt többé maga a tekintély nem elég; összehasonlításra hajlandó s emberekben és intézményekben is csak azt fogadja el jónak, a minek jóságát be is tudja látni. Természetes, hogy az ily huzamos távollét egy szabad, előítélet, de hagyományos kegyelet nélkül is való országban, s a gondolkozás átalakulása, melyet az eredményez, meglazítja a régi kapcsolatokat; a régi földesuraság elveszti befolyását az ilyen parasztra, és az könnyebben hajlik annak a szavára, ki, bár idegen, de a jog és egyenlőség nevében szól hozzá; sőt az Egyesült-Államokban huzamos ideig való tartózkodás sok esetben a nemzeti érzést is meggyöngíti.

Körülbelül ezek amaz erkölcsi tényezők, melyek a régi társadalmi rend alapjainak megrendülését előidézték.

2. A baj gazdasági okai

Első sorban, mint legtermészetesebb, ott van a parasztbirtok felaprózódása. Egy példa elég lesz: Egyik bodrogi faluban egy fertálytelken nyolc testvér osztozott. Az egész telek ott 30 hold; annak negyede $7\frac{1}{2}$ hold; nyolc testvér között tehát mi jut egyre-egyre? Hogy gazdálkodnak, ha mind a nyolc az apai örökben marad? Ha van okos tanácsadójuk, akkor egyik testvér átveszi az egészet s a többit pénzzel elégíti ki. Csakhogy ehhez hitel is kell; s hogy van rendezve minálunk a szegény ember hitele? Az adó és ártér a jövedelem nagy részét megeszi; a többi kamatra megy el. Hogy él meg a kisgazda családostul? Bizony, csak a legnagyobb nélkülözéssel. Mégis ő jár testvérei közt legjobban, mert ő legalább, ha eladósodva is, de az apai örökben marad; míg amazok a kis jusson többnyire könnyű szerrel túladsz, ritkább eset, hogy egyik-másik vőnek szállva, vagy gazdaemberhez menve férjhez, azzal földet szerezzen, és szaporítják a mobil, földhöz nem kötött cselédnépet; sokszor egészen proletárokká válnak.

A családok ilyen szétmállása, az öröknek e szétforgácsoló-dása pedig lassankint maga után vonja az eladósulást. a miben főszerep a falusi uzsorarendszernek jut. Kell-e ezt részleteznem? Hogy ad a falusi, kicsiben dolgozó uzsorás a betegség, vagy temetés, vagy ökör-elhullás miatt megszorult gazdának kora tavasszal 25—30 forinkát, s hogy vesz tőle aratáskor kamat fejében zsák búzát, vagy több napi igás napszámot, vagy sokszor egész szekér szénát? Rettenetes az így üzött uzsora, ha ezt a kamatot az ember pénzértékre átszámítja; pedig ma némely faluban alig van ember, a ki ilyenmő adósság miatt ne nyögne. Nagyon sokakat épp ez késztet a kivándorlásra. Ott keserves munka mellett valahogy mégis összekuporgatják azt az egy-két száz forintot, a mivel itthon földcsékjüket kitisztázhatják s azután egy darabig nyugodtan lélekeznek. Vagy a tengerbe fulnak; akkor meg nincs gondjuk az adósságra. Ebből áll a kivándorlók filozófiája.

Nehezíti az apró birtokú paraszt megélhetését a nagybirtokok tömeges bérbeadása is. Sok vidéken ugyanis szokás a tavaszi földeknek felében vagy harmadán való bedolgoztatása; s a szegény embernek ez állandó jövedelme, mert pusztán családja munkaerejével képes egy egész esztendőre való eleséget beszerezni; a mellett megműveli a magáét is s nincs napszámmal lekötve. A tulajdonos mert termésének felét vagy két harmadát úgy kapja meg természetben, hogy egy krajcár

kézpénzt se kénytelen betakarítás előtt munkáltatásra fordítani. A ki tudja, milyen drága gazdaembernek a készpénz, főképp aratás előtt, azelőtt e körülmény fontosságát nem szükséges fejtegetnem.

De bezzeg, az ingó, kész tőkével dolgozó bérlőnek ilyesmire nincs szüksége. Az ő célja nem az, hogy kisebb jövedelmet biztosítson magának minél csekélyebb készkiadás mellett, de minél nagyobb jövedelem kiszorítása minden áron. A szegény ember tehát a feles és harmados földtől elesik. Az így elvesztett termés értéke pedig napszám képében nem térül meg.

Továbbá a kész tőkével dolgozó bérlő, ha bérlete nagy, sokszor más vidékről hozatott, olcsóbb munkással dolgoztat s így veszi ki a falatot a helybeli napszámra szorult szegény szájából.

Ehhez járul nálunk a roppant földadó, a vízmenti vidékeken pedig ezenfölül a szinte elviselhetetlen ártér. Vegyük hozzá a rossz termésárakat; mert mit ér a 12 frtos búza, ha nincs mit eladni, a vetőmagot meg venni kell; mikor pedig megterem, akkor ára nincsen.

Mind e gazdasági bajok azonban együttvéve sem lennének elegendők a szocializmust előidézni, ha nem járulna hozzájuk a legsúlyosabb baj: a szervezkedés hiánya, a gazdasági tudatlanság.

Az összekötött és szétoldott vesszőcsomó* története oly régi, mint maga a szociális kérdés, melynek egyszerű megoldására ezzel maga jó Aesopus mutatott rá. Mégis oly nehezen bír az emberek tudatába hatolni. Pedig példa ma már van rá elég. A rochedalei takácsok; a németországi Raiffeisen-féle; a francia termény-, vetőmag- és gazdasági gépeket beszerző szövetkezetek működése ország-világ előtt hangos, meggyőző bizonyosság arra, hogy nincs oly parányi erő, mely boldogulni ne bírna, csak egy célra tudjon egyesülni a magával hasonlókkal. Hisz nálunk is kezdenek ébredni végre; a Királyhágón túl, Nyitrában, Komáromban. Pest-megye déli részén s imitt-amott egyebütt is működnek már a szövetkezetek, egyelőre csak a legégetőbb szükség: a kisember hitelének megszerzése érdekében. Hány lelkes ember évekig tartó szívós, apostoli munkájára volt szükség, míg sikerült a csökönyösséget s a nembánomságot annyira megtörni, hogy csak ennyi is létre jöjjön; De hát mi ez a tényleges szükséghez képest? Az ország kilenczted részében a kisemberek tömege szervezve ma sincs; saját erejére, vagy inkább erőtlenségére utaltan, küzködik ma is mindenki, kiszolgáltatva a lelkiismeretlen élelmességnek, mely a mások szorultságából és járatlanságából élösködik: a falusi uzsorásoknak. Szervezték volna az értelmiségnek a néppel érint-

* Talán nem szükséges részleteznünk a mesét, mely szerint a hal-dokló apa fiaival előbb az összekötött vesszőcsomót próbálta szétöregíteni s az nem ment, megoldotta és akkor egyenkint játszva tördelték szét.

kezesben élő és annak vezetésére hivatott tagjai: papok, tanítók, jegyzők, földbirtokosok a hitel-, a termény elárúsító, a vetőmag- és gazdasági s tenyészállatokat beszerző szövetkezeteket mindenütt idején lettek volna a népnek e munkában komolyan résztvevő, megbízható vezetői és támogatói: jöhettek volna akkor a Várkonyiak; nem lett volna magyar paraszt, a ki szavukra hallgasson. De így? Még csak hibáztatni se lehet valami nagyon a magára hagyatott, elbolondított, naív népet.

Azonban, talán meg nem késő. Talán ki lehet még pótolni az elmúlt évtizedek mulasztásait. Sőt most, mintha komoly hajlandóság is kezdene mutatkozni erre. Hiszen még a tespedő törvényhozás is életre galvanizálódott egy kis időre. Szabolcs értelmisége meg éppen a szövetkezetek szervezését tüzte ki napirendre.

Tehát lássuk az orvosságot. Ha van benne mód, hogy ez a beteg társadalom meggyógyuljon s visszanyerje életerejét: mi a teendő? Isten világosítsa meg elménket, hogy szemünk, ha valaha, most tisztán lásson. Ennél nagyobb dolog nem sokszor forgott kockán.

III. Az orvoslás módja.

Miután a baj forrásaival tisztába vagyunk, egy kis logika mindenkit könnyen rá fog vezetni annak természetes orvos-szerére.

Megrendült a bizalom a népben? Helyre kell azt állítani.

Elviselhetetlen a földbirtok terhe? Könnyíteni kell azon.

Tudatlan a nép? Föl kell világosítani.

Nem ismeri a szövetkezésbe rejlő erőt? Meg kell arra tanítani.

Meggyöngült benne a törvénytisztelet? Meg kell azt benne erősíteni újra.

Kiveszett lelkéből a vallásos érzés? Bele kell azt oltani újra.

A kérdés az: mi módon?

Kormánybiztosok kiküldésével, statárium-kihirdetéssel, katonaság kirendelésével, csendőrség szaporításával aligha. Azt hiszem, ezeknek az orvosszereknek gyógyító hatásában komolyan nem hisz senki. Olyanok azok, mint érvágás vagy jegesborogatás a gyulladós betegnek: a pillanatnyi láz csillapítására nagyon célszerűk; de testi erejét azoktól még nem nyerte vissza soha senki. Ehhez a csillapítószernek mellett okos higiénikus eljárás szükséges: okos életmód, jó táplálék s egyéb ilyenek, a mik a szervezet r e n d e s működését biztosítják és elősegítik.

Ezt a higiénikus eljárást kell most megállapítanunk.

1. A társadalom és az állam feladata.

Első, elengedhetlen feltétele a társadalom meggyógyulásának a bizalom helyreállítása az úri rend és a nép közt. Legyünk vele tisztában: e nélkül minden hiábavaló. Mert karhatalommal a zendüléseket elnyomhatjuk; sajtó-rendszabályokkal az izgató lapok terjesztését is megakadályozhatjuk; de egyet nem akadályozhatunk meg: az elégtelenség terjedését a nép közt. A zsarátnok tovább is ott fog izzani a hamu alatt s egy kedvező szél elég lesz, hogy lángra lobbantsa. A ki nem tisztult seb fel fog fakadni újra, csakhogy féltő, hogy akkora már a vérbe ment a méreg. A tüzet eloltani, a sebet kitisztítani csak a helyreállott bizalom fogja.

A dolog nem lesz könnyű; de nem is lehetetlen. Csakhogy komolyan és őszintén kell akarni. A lármás tömeg vagy a követelődző cselédség elől való meghátrálás éppen nem vezetne célra. Még a becslését is elveszítné a népnek az, a ki ilyen, percekben gyáván meghunyászkodik, az ilyen magatartástól a tömeg csak vérszemet kap. A válságos percek idején a *bátor, elszánt föllépés* többet ér; sőt egyedül biztosíthatja a nyugalom helyreállítását. Olyan ez, mint a mütő orvos metszése. Ott szánakozásnak, ott habozásnak, ott reszketésnek nincs helye. Ott szemnek és kéznek biztosnak, határozottnak kell lennie. De azután más feladat következik: az ápolás, a gyógyítás. Meg kell vizsgálni, mi a panasz, mi volt a békétlenség közvetlen oka, És itt szenvedélyt, bosszút elnyomva, higgadtan, tárgyilagosan, de főképp *igazságosan* kell eljárni. Megadni, kit mi illet; se többet, se kevesebbet; s úgy világosítani fel a népet az óhajtaiba ütőköző törvények vagy egyéb viszonyok felől, hogy az azt, a maga tanulatlan eszejárásával meg is értse. És azontúl is főképp a birtokos, de a néppel érintkező köztisztviselő is, nagyobb éberséggel járjon el mindenben; ne vegye könnyen a szegény ember panaszát; mert a mi az ő szemében potom csekélység: a parányi életkörben mozgó szegényre az sokszor elviselhetetlen teher gyanánt sulyosodik. Ha a szegénynek igaza van: igazságot kell neki szolgáltatni, bárkivel szemben is; ha nincs igaza, fel kell világosítani tévedéséről és azután mérni rá az ítéletet. A népben az igazságérzet épp oly erős, mint a gyermekben: az igazságos ítéletben, még ha szigorú is az, mindig belenyugszik; csupán az igazságtalanság keseríti el. A ki a népet ismeri, tudja hogy így van. A ki nem ismeri — s ilyenek, sajnos, még igen sokan vannak, főképp az új földesurak közt — próbálja meg és nem fogja megbánni.

De ez nem elég. Mert az élet nem csupa pörből és ítélezésből áll.

Érdeklődni is kell a nép sorsa iránt. A föld ura cselédjében és napszámosában ne igavonó barmot lásson, a ki neki dolgozik;

hanem vegye emberszámba; gondolja meg, hogy annak is csak úgy megvan gondja, (élelme, aggodalma, öröme, mint ő neki; családját az is csakúgy szereti; egy meleg fészket biztosítani azok számára az is csak úgy törekszik. S épp ebben a legtermészetesebb, jóra való törekvésében ha gyámolítja: biztos lehet hűséges ragaszkodásának és bizalmának megnyerése felől. Itt meg kell emlékezni az úri nőkről is; mert ezen a téren a munka nagyobb része ő reájuk vár: az ő gyöngédebb, résztvevőbb lelkületük könnyebben hozzáférközhetik a gyermekéért, apjáért, anyjáért aggódó szegény ember vagy asszony lelkéhez; az ő apró gondoskodásuk: egy tányér meleg leves küldése, egy orvosság-beadás, egy pár tiszta harisnya a halott lábára mélyebb nyomot hagy az egyszerű lélekben és jobban felkölti benne a hálát és a kegyeletet mindennél. Ne kicsinyeljék ezeket az apró teendőket; ne tartsák méltóságukon alulinak azok végzését; ne sajnálják idejüket az emberszeretet ily apró munkáitól. Az a tányér leves, az a kanál orvosság, az a halott lábára szánt darab ruha nemcsak testi egészségét fogja visszaadni a betegnek, nemcsak anyagi könnyebbség lesz a hátramaradottaknak: de lelki orvosság és vigasztalás. Menjenek el úri hölgyeink; látogassák meg kocsisnéjukat betegágyában; horgoljanak egy fejkötőcskét az újszülött csecsemőnek; fogadják el szívesen a keresztanyaságot és azután legyen egy kis gondjuk keresztgyermekükre: vegyenek neki néha egy-egy kendőt, ruhácskát oktattassák néha a jóra; hívják fel olykor a maguk gyermekei közé játszani; és ha az megbetegszik, menjenek meg-meglátogatni: üljenek le egy-egy percre a kis ágy szélére; tegyenek egyszerűen friss borogatást a kis beteg forró fejére; és ha mégse lehet meggyógyítani: menjenek el a temetésére és engedjék el a koporsót vinni szolgálóikat. Higyjék meg nekem, a míg ezt megteszik, addig ígérhet annak a kocsisnak Várkonyi eget-földet, akár egész telket is földosztáskor: nem fog az szavára hajtani. Mert a paraszt nem rossz; sőt jobb, igazabb, háládatosabb lélek lakik benne, mint igen sok páholyt bérlő, Riviérára járó szalon-hölgyben.

Ez kell a parasztnak: a részvét az ő apró örömeiben, bánatában; maga a béremelés nem elég. Mert emelhetik ott a munkabért akár háromszorosra is — hiszen a bérrel együtt fognak nőni az azt felemészítő igények is; ez tehát sohasem lehet feltétlen orvosság — a míg az ura parasztot emberszámba nem veszi, addig a társadalmi békéről ne is álmodják senki.

Jól tudom, hogy ez állításomért sokan — de mennyien lesznek ilyenek manapság! — idealistának fognak nevezni, ami az esztelen álmodozásnak csak egy szelídebb körülírása. Legyen. Nem védekezem ellene. Csak annyit juttatok eszükbe, hogy az igazságot az együgyűek könnyebben ki találják, min ta bölcsek;

s hogy esztelen álmodozásnak bélyegeztek kezdetben mindent, a mi később a társadalmi jogrend ábécéje lett.

Egy kis *szeretetre* van szükség, urak. A miből oly bőven jut a kedvenc lónak, agárnak, abból jusson egy morzsika a szegény cselédnek és mezei munkásnak. Ez lesz az a balzsam, a mi a társadalom sebet begyógyítja.

De aztán *dolgozni* is kell.

Ettől fázunk, ugy-e? Pedig jó lesz ezt a fázást leküzdeni, nehogy valamikor majd nagyon is forró napok találjanak bekövetkezni miatta.

Igenis; dolgoznunk kell, nemcsak magunk, de a nép érdekében is. A nép tényleg tudatlan. Szemének felnyitását veszedelmes volna tisztán a Várkonyiakra bízni. Lelkész, tanító, jegyző, de főképp földbirtokos urak, ne sajnálják az együgyű paraszttal néha szóba állni; ne sajnáljanak este az ő olvasó-körükbe, lakodalmaikba, keresztelőkbe eljárni; ne sajnálják ott őket a világ folyása felől felvilágosítani; ne a *Földművelő*-ből tudják meg, hanem önkéntől, hogy a szegény ember sorsa mindenütt terhes; hogy világszerte nő az adó, szaporodik a hadi kiadás; de magyarázzák meg neki azt is, hogy az az adó biztosítja a szegény ember nyugodt álmát, az óvja meg a maga és barmai egészségét; az biztosítja a vasutat eladó búzája elszállítására, stb. Együgyűn hangzó dolgok ezek így, a mint elmondom őket; de abban a tanulatlan főben nagy igazságok s a mi több: nagy megnyugvás magvát hintegetik el velük. Kivált ha elmondják azt is, hogy egyszer-egyszer a büntető Isten keze a hatalmasokat is utoléri s felemeli az alacsony sorsban levőket is, ha rászolgálnak. Okosan mindenről lehet beszélni a népek, akárcsak a gyermeknek; persze, csak annyit, a mennyit az ő esze felfoghat.

Ilyen módon gyujtogatva az értelem világát, lassacskán eljuthatnak oda, hogy a nép érteni kezdi az erőegyesülés hasznát; s ha bizalmát ekkorra megnyerték, akkor kezdzhetik szervezni a *szövetkezeteket*. De jól vigyázzanak, nehogy készületlenül és elég arra való értelmes, megbízható ember nélkül fogjanak hozzá; mert akkor a kísérlet csúfosan dugába dől és azután nem lesz földi hatalom, a mely a paraszt szemében annak a csúfot vallott szövetkezetnek a becsületét helyre tudja állítani. A paraszt nem felejt.

Ha azonban önök magukban érzik, hogy képesek egy ily igazán fontos ügy érdekében idejüket és munkaerejüket áldozni; és ha falujokban akad még néhány értelmes, jóra való, tanulékony ember, a ki a munkának gépies részét majd el tudja látni: akkor ne késlekedjenek, hanem megfontolva, hogy falujok érdeke mit kíván: hitel-, vagy terményelárusító- és beszerző-, vagy egyéb szövetkezetek, azt, a központ tapasztalt férfialával tanácskozván, késlekedés nélkül alakítsák meg; de aztán, legalább az első néhány évig, míg a szervezet megerősödik, annak minden-

nemű működését éber figyelemmel kísérik s eszközzel, belátással, szóval egész munkaerejükkel, de ha kell, társadalmi összeköttetésekkel is legyenek készek a támogatni. Az eredmény néhány év múlva már mutatkozni fog s addigra a résztvevők is úgy bele tanulnak és beleszoknak szövetkezeteik önálló intézésébe, hogy azután meg fognak tudni állani a maguk lábán is.

Ily módon lehet majd a népet lassankint gazdasági tudatlanságából kiemelni. Ha a szövetkezet megalapítója tud lenni művének, akkor majd talál módot arra, hogy mező- és közgazdasági kérdések is szóba jöjjenek s hogy az ő irányítása mellett ott vegyen tudomást a nép az új törvényekről, közigazgatási és egyéb intézkedésekről, a mik az ő életébe vágnak. Talán sokalják némelyek, hogy én mindezt a szövetkezetek keretébe utalom, holott az ilyes ismeretek terjesztése voltaképp az u. n. népies olvasókörekre tartozik. Hát én megvallom, a szövetkezeti aktív társulást értékesebbnek tartom; mert míg az olvasóköreikben sokszor dologkerülő szöszátyár, szájas kolompokok viszik a szót, a többi lassúbb észjárású paraszt nem bírva velük a versenyt: addig a szövetkezet, természeténél fogva, a legjózanabb, legmunkásabb, legiparkodóbb elemet egyesíti, tehát azt, a mely érdemes is arra, hogy a többi nép reája hallgasson; és itt tér van arra is, hogy a megtanult, józan gazdasági elveket mindnyájuk közös érdekében azonnal gyakorlatilag is érvényesítsék. Itt tehát ki van zárva az az eset, hogy a néplapok olvasása kasza-kapakerülő, politikai csizmadiát, azaz parasztot neveljen.

Ha a társadalom minden tagja hajlandó lesz a munkából és kötelességből reá váró részt ily módon teljesíteni, akkor a törvényhozás feladata könnyűvé válik. Némi enyhítése a föld terhének és a munkástörvény szigorának a munkások javára; a fölmerülő sérelmek gyors orvoslása; a szövetkezeti s a rokkant munkásokról szóló, valamint az uzoratórvény (kiterjesztve a természetben való uzorára is) megalkotása; továbbá a népoktatási törvény átdolgozása oly értelemben, hogy a tanterv a gyakorlati élet követelményeinek jobban megfeleljen, s az iskola jobban teljesítse nevelői hivatását; végre a közigazgatás államosításáról szóló törvény megalkotásakor az igazságos, pártatlan közigazgatás biztosítékainak törvénybe iktatása; körülbelül ez az, a mi a baj gyógyítása körül a törvényhozásra vár. Egy azonban elengedhetetlen: a komolyság. Próbálják meg egyszer a honatyák atyái lenni a honnak és kötelességeiket komolyan venni. Ez talán nehezebb lesz, mint a megszokott léhaság. De legalább visszaszerzik általa azt, a mi már-már elveszett: maguknak a tiszteletet s a nemzetnek a bizalmat a törvényhozás iránt.

De ne áltassuk magunkat: nincs az a törvény, nincs az a

közigazgatás, nincs az a földparcellázás,* a mi a társadalom, békéjét visszaadhatná mindaddig, míg az a társadalom a reá váró feladatokkal a maga erején megbirkózni s az öntevékenység terére lépni nem hajlandó.

A társadalom szervezetébe az állam életet nem önthet; életműködéseit vagy magának kell végeznie, vagy elvész. Az állam csak arra való, hogy őrt álljon, egyrészt elhárítván ez életműködések gátló akadályait; másrészt megvédve azt a külső káros behatásoktól; végre megadva az életműködés feltételeit. Ennyit mindenki elvárhat az államtól. De ennél többet követelni örültség. A kertész megnyesheti, szalmával bekötözheti, megöntözheti a fát; de annak lombját, virágját, gyümölcsét magának kell megteremnie.

2. Az egyház feladata*)

Legyen szabad e helyen némileg bővebben fejtenem ki azt a szoros összefüggést, melyben vallás és erkölcs áll egymással. Nálunk oly kevéssé szokás e kettőről komolyan gondolkozni, hogy e rövid fejtegetés nélkül a kérdés ez ágának megoldásába nem bocsátkozhatunk. Győzzük le egy percre az irtózást a komoly gondolkozástól és vizsgáljuk a fent jelzett összefüggést.

A vallás arra tanít, a mit hinnünk kell; az erkölcs arra tanít, a mit tennünk kell.

Teszszük azt, a mi jó; kerüljük azt a mi rossz. Ám, hogy mit tartunk jónak vagy rossznak, azt hitünk dönti el. A mahomedán a soknejűséget jónak hiszi; így a soknejűség az ő erkölcsi törvényébe nem ütközik. A spártai az ügyes lopást jónak tartotta; így erkölcsi törvénye azt nem üldözte. A vérboszut valamennyi pogány hellén jónak tartotta; így az erkölcsi törvényükbe nem ütközött.

Íme, az összefüggés a vallás és az erkölcs közt. Az erkölcs mindig viszonylagos érték, melynek valódi tartalmát a vallás adja meg.

A keresztény vallás felállította a jónak és a rossznak eddigelé legtökéletesebb, legmagasabb szempontból való és az emberi természet nemesebb ösztöneinek és vágyainak leginkább megfelelő meghatározását. Ez a keresztényi felfogás hatolt be kétezer év alatt a keresztény népek törvényhozásába; ez jutott kifejezésre törvényeikben és erkölcsükben. A keresztény erkölcsnél tökéletesebbet az emberiség mai napig nem ismer.

A keresztényi felfogás legteljesebb érvényesülése a törvényben és erkölcsben, ez tehát az ideál, melyre minden tisztultabb erkölcsű népnek törekednie kell.

*) Egyik legutóbb megjelent röpirat szerzője ugyanis az állami s holtkezi birtokok elaprózását s részben bérbe, részben eladását javasolja az agrárszocializmus orvossága gyanánt.

*) Az iskolára váró feladatot más, megfelelőbb helyen fogom kifejtem.

S ma mi látunk?

Hogy a névleg keresztény népek, minthogy kiveszett belőlük az életető hit: jó és rossz közötti különbség tudata, törvényeikben, de még inkább erkölcsükben, eltávolodnak a keresztény erkölcsi felfogástól. Az erkölcsnek oly elvadulása tapasztalható ma minenütt — csak a szomszéd, művelt Ausztria belső küzdelmeire utalok — a melyet nem magyaráz meg semmi egyéb, mint a vallás szenvedélyt zabolázó erejének meggyöngülése, melyet nem pótol a legragyogóbb tudás sem.

Nálunk az erkölcsi elvadulás ily fokra még nem hágott; de nyilatkozik igenis az értelmiségnél a lelkiismeret elfásulásában, minek másik neve: a *korruptió*; s nyilatkozik a köznépnél a törvény tisztelet meggyöngülésében, melynek neve: *paraszt-szocializmus*.

Mindkettőnek kiirtása csakis az élő hit felélesztése s ezzel együtt az erkölcsi megújulás által érhető el. A vallástalan társadalmakban, hívták légyen azt a kort Caesarok, vagy Lajosok korának, vagy a XIX. századvégnek: a korrupciónak mindig léteznie kellett. És a felsőbb rétegek erkölcsi romlottsága mindig magával hozta a köznépből a fennálló törvények iránt való tisztelet megingását: a szocializmust, mely más-más alakban, de lényegében változatlanul, előidézte a romlott társadalmakkal együtt az elkorhadt törvényes keretek összeomlását. De mindig úgy, hogy a régi, kiveszett hit vagy eszmények helyébe új hit, új eszmék léptek, melyek a régi romokon alakuló új társadalmat s új törvényes kereteket új élő társadalommal töltötték meg: hívták légyen azt kereszténységnek, vagy emberi jognak, vagy hívják majd annak idején — minek?

Eddig van. Itt meg kell állnunk. E az jövő rejtvénye, a mit ma még egyikünk sem tud. A mit ma tudunk, annyi: hogy a vallás, az élő hit kiveszett szívünkből; vele együtt elhomályosult bennünk a jó és a rossz tudata: a lelkiismeret; ennek következtében erkölcsünk megromlottak: a keresztényi szeretet helyett tetteinket az önzés s a vak gyűlölet vezeti. Magunknak minél több földi jót szerezni minden áron, ebből áll törekvésünk; mert ezen túl más élettől örömet, más életben büntetést nem várunk. Elvesztettük a hitet a más világi igazságszolgáltatásban; ezért beérjük azzal, ha a földi bíró szemét megcsalunk sikerül. Ebben a versenyben aztán természetesen nem a jó győz, hanem a rossz; a kit lelkiismerete kevésbé feszélyez. A művelt osztályok ez erkölcsi állapotával szemben még magasan áll a köznép, melyet legalább a nyomor, az önfentartás ösztöne hajt a fennálló törvényes keretek szétfeszítésére.

Ily körülmények közt a társadalom fenmaradása s megújítása attól függ: van-e ereje magában a rosszat elnyomni, az elfojtott lelkiismeretet jogába visszahelyezni s a keresztény

vallás tanítását a jóról és a rosszról újra lelkébe fogadni és azt tisztult erkölcsével megpecsételni.

Ha erre van ereje: fenmarad; ha nincs: összeroskad, romjai alá temetve mindent. Ettől meg nem menti semmi. De a romokból újra csak a keresztény erkölcs fog feltámadni, bár más alakban, mint eddig ismertük. A megújuló hitnek és erkölcsnek a fölszínre vetendő újabb társadalmi rétegek lesznek hordozói; mindaddig, míg azok is meg nem romolnak. Mert a megújulás, az élet elve hozza ezt így magával, mely az erkölcsi s a természeti világban ugyanaz. Nincs külső hatalom, mely a fát a kidőléstől, mely a testet a feloszlástól megóvjá, ha az elkorhadt, vagy rothadásnak indult. De az ősi életerő a feloszlott anyagokban új életfolyamatot hoz létre. És ez így megy mindvégig. Életre azonban, ugy az erkölcsi, mint az anyagi világban, csak az tarthat igényt, a miben az életerő s az életműködések végzésére való készség megvan.

A vallásosság, az élő, erkölcsben nyilatkozó hit pedig az emberi társadalmak életerejének semmi egyébbel nem pótolható eleme. Ennek a felújítása az a nagy feladat, mely a társadalmi bajok gyógyításában az egyházakra s részben az összes nevelési tényezőkre is vár. Nem valamelyik egyházra, de mindegyikre, beleértve a zsidót is.

Legyenek az egyház szolgálói igazi pásztorai az Úr nyájának Gondoljanak a nagy példaadókra — hisz ebben mindenik egyház oly gazdag — a Pázmányokra, a Savonarolákra; vegyék szívükbe újra Luther oktatását. Prédikáljanak a népnek, hisz az úgy szomjúhozza az igazságot, mint az asszú mező a nyári esőt» Ne merüljenek dogmatikai szörszálhasogatásba; hanem szóljanak a nép szívéhez; markoljanak a való életbe. Így tettek a nagy prédikátorok mindenha. Hisz most is csak annyi a nyomor, vagy még több mint régen; a szülő most is aggódik gyermekéért; a szívtelen gonoszt most is utoléri néha az Igaz Bíró sújtó keze; a házasok most is viselik egymás keresztyét; az elárvult fészekben az árvák sorsa most is szomorú. Az emberi szív nem változik. Meg lehet azt dobogtatni ma is, csak úgy, mint hajdan, ha van, a ki húrjain játszani tudjon. Ezt a legfelségesebb művészetet most gyakorolják Magyarország papjai! Érezzék át hivatásuk magasztosságát. Az ő kezükbe van letéve a gyógyítás kulcsa. Ha ők megnyitják híveik lelkét a szeretet vallásának, akkor meggyógyulhat a beteg emberiség. Ha nem nyitják meg, akkor nem segít azon a világon semmiféle orvosság. Csakhogy a gyógyítást magukon kell kezdeniök. Hagyják el az anyagiasságot, mely nekik is nagy részüket hatalmába kerítette. Próbáljanak egészen szent hivatásuknak élni. A lemondás értékesebb gyümölcsöt fog teremni számukra már itt, mint a mennyit az elvesztett anyagi javak értek: vissza fogják szerezni a hatalmat

a lelkek fölött. Nincsen ettől mit félni a szabadelvűségnek: ha ezt a hatalmat Isten szolgálói gyakorolják, akkor a Várkonyiak bitorolják azt.

Íme, elmondtam, a mit e tárgy felől gondolok. Adná Isten, hogy úgy mondtam volna el, hogy szavaim megjeljék útjokat azok szívébe, a kiket illetnek. Ám az ember csak vet: az áldást Isten adja. Ha ő akarja, akkor minden mag termőföldre talál. Ha ő nem akarja, úgylis hiába minden erőlködés.

Annyit mindenesetre szeretnék, hogy a kik e sorokat olvassák, ne nézzék a formát, csak az érzést, a melyből fakadtak és az igazságot, a mi bennünk megszólal. Tökéletlen edényben is van néha nemes bor. Hát ha ez az én borom egészségére fog válni az én édes, beteg nemzetemnek?

Firenze, március hó.